

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1964

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1964

Yıl: 1964

Cilt: XII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1964

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1964

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>L'İslam en face du Problème Orient et Occident</i> 1
" " " " "	: <i>Şark-Garp Problemi karşısında İslâmiyet</i> 21
Hıfzırrahman RAŞİT ÖYMEN	: <i>İslâmiyette Öğretim ve Eğitim hareketleri</i> 35
Doç. Dr. İbrahim AGÂH ÇUBUKÇU	: <i>İhvân As-Safâ ve Ahlâk Görüşüleri</i> 43
" " " " "	: <i>Mutezile ve Akal Meselesi</i> 51
Osman KESKİOĞLU	: <i>Mûsa Cârullah</i> 63
Prof. Dr. BERNARD LEWIS	: <i>Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti</i> 75
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU	: <i>Bazı İslâm bilginlerinin toplum görüşleri</i> 83
Prof. Dr. Kâmran BİRAND	: <i>Existentialisme Üzerine II</i> 100
Prof. Dr. Zübeyr SİDDİKÎ	: <i>İslâm Hukukunda Hadis'in Yeri Çeviren</i> : Dr. M. Esad KILICER 113
ALY MAZEHERİ	: <i>Müslüman Ortaçağda Eğitim ve Öğretim</i> : <i>Çeviren Asis. Dr. Bahriye ÜÇOK</i> . 119
İbrahim AGÂH ÇUBUKÇU	: <i>Prof. Necatî Lûgal ve Eserleri</i> 129
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN	: <i>Rıfkı Melûl Meriç</i> 135
" " " " "	: <i>Prof. Dr. Kâmran Birand</i> 139
Prof. M. Tayyib OKIÇ	: <i>Saraybosna Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu</i> 143
" " " " "	: <i>İslâm Hukukunda Muhakeme Usulüne Dair Bir Eser</i> 153
Doç. Dr. İ. TUNALI	: <i>Felsefenin Işığında Modern Resim I.</i> : <i>Impressionism</i> 155
N. ÖNER	: <i>Abdülkadir Erener</i> 158
Asis. Esat COŞAR	: <i>Behçetü'l-Hadâ'ik'in Yeni Bir Nüshası</i> . 159

SARAYBOSNA GAZİ HUSREV BEĞ KÜTÜBHANESİ YAZMA ESERLER KATALOĞU¹

Prof. M. TAYYİB OKIÇ

I

XIV. asırda Balkanlarda giriştikleri fütuhatın hemen akabinde Osmanlı Türklerinin kültür, din ve maarif sahalarında gösterdikleri hummalı faaliyetin tabii neticesi olarak mezkûr asırdan itibaren, her biri birer san'at değeri taşıyan birçok cami, medrese, mekteb, han, kervansaray, bedesten, hamam, köprü, kale ve saire vücud bulmuştur. Buna muvazi olarak ilmî ve edebî faaliyet de büyük ve muvaffakiyetli olmuş, çok sayıda âlim, edib ve şair, türkçe, arabça ve farsça olarak eserler yazmışlar, bazıları bu sahalardaki eserleri ile İslâm edebiyatında büyük şöhret kazanmışlardır. Mahalli İslâm cemaatinin, ihtida neticesi genişlemesi nisbetinde bu faaliyet de artmıştır. Gerçi sonraki asırlarda Balkanların birçok bölgelerinde meskûn müslümanlar katil, tehcir veya zorla hıristiyanlaştırma sonunda yok edilmeğe çalışılmıştır, fakat geriye kalanlar, zamanımıza kadar bu faaliyetlerine devamdan bir an fâriğ olmamışlardır. Hâlen Balkanlarda -iki buçuk milyon kadarı Yugoslavyada bulunan-beş milyona yakın Müslüman yaşamakta ve bunlar ecdad yâdigârı âbidevi mabedlerle diğer sanat eserlerini muhafaza etmeğe gayret sarf etmektedirler. Üsküp, Manastır (Bitola), Prizren, Priştine, Ujitse (Užice), Niş, Belgrad, Yeni Pazar (Novi Pazar), Foça, Mostar, Travnik, Banya Luka ve diğer birçok şehir, hattâ küçük kasabalarda dahi islâmi ilimlerin ocakları mevcut bulunmakta olup, bu kültür merkezlerinde, gayet tabiidir ki, câmi, medrese, han-kah ve tekkeler için lüzumlu birer müessese olan kütübhanelere de yer verilmiştir.

Yugoslavya ve bilhassa Bosna -Hersek'teki İslâm kütübhaneleri. - Makalemizin asıl mevzûunu teşkil eden kataloğun mukaddimesinde, Kasım Dobrača, bu günkü Yugoslavya topraklarında kurulmuş bulunan İslâm kütübhanelerine kısaca temas etmektedir. İlk islâmi kütübhaneler Makedonya ve Sırbistanda kurulmuştur. 1430 senesinde Manastırda, 1443 tarihinde Üsküpte, bir müddet sonra Prizrende ve diğer birçok şehirlerde kütübhaneler tesis edilmiştir. XVI. asırda ise, Belgrad, Niş, Priştine, Yeni Pazar, Ujitse, Saraybosna, Foça, Mostar ve Banya Luka'daki kütübhaneler bunları takib etmiştir. Bosna-Hersek'te bol miktarda bunların eşlerini bulmak mümkündür. Bugün artık küçük kasabalar olan bazı yerlerde (Akhisar-Prusats, Livno, Çayniçe, Poçitel, Nevesinye, Stolats, Teşne-Teşanj, ve İzvornik-Zvornik gibi) XVI. ve XVIII. asırlar arasında birçok umûmî ve husûsî kütübhaneler vücuda getirilmiştir. Bu kütübhanelerde gerek İslâm Şark'ından getirilen, gerek Bosna-Hersek'te istinsah edilen yazma eserler yer almaktadır. El yazmaları üzerindeki müstensih isimleri ile istinsah yerleri ve tarihleri buna şahiddir. Bu kıymetli eserlerin istinsahı işi köylere kadar uzanmaktadır. Bu vesile ile mücellidlik sanatının da inkişaf ettiğini görmekteyiz. Halen Saraybosna'nın caddelerinden

1 Kasım Dobrača, Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu: Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa (Starješinstvo Islamske Vjerske Zajednice za SR Bosnu i Hercegovinu), Sarajevo 1963, Prvi Svezok, in 8°, ss. I-XXXII + 1-607 + 1-20 + I-XV tabela (مكتبة الغازي خسرو بك سراييفو - فهرس المخطوطات العربية والتركية والفارسية، وضعه قاسم دوبراچا - مشيخة الجماعة الدينية الإسلامية في جمهورية بوسنة وهرسك الاشتراكية - سراييفو 1963، الجزء الاول).

ikisi bu ismi taşımaktadır (Veliki Mucelliti ve Mali Mucelliti). Mezkûr kütüphanelerdeki birçok yazma eserler boşnak müellifler tarafından telif edilmiştir. Bunlardan birçoğu hârice kaçırılmışdır ki, halen Avrupa kütüphanelerinde bunlara rastlamak mümkündür. Fakat Bosna-Hersek'teki kütüphanelerin birçoğu muharebeler ve yangınlar sebebiyle hasara uğramış, birçokları tamamen yok olmuştur. Bu hal bilhassa Viyana'nın muhasara seneleri (1683-1699) için vâridir. Bu gibi hâdiselere dâir kayıtlara, bugün bile tesadüf etmek mümkündür.

Drina nehri üzerindeki Foça kasabasında Hasan Nazır medresesi kütüphanesi 1550 tarihinde, Memi Şah Beğ kütüphanesi 1575 tarihinde ve XVII. asrın başında da müderris Osman Efendi kütüphanesi kurulmuş olduğu halde, bunlardan ancak az miktarda, fakat kıymetli ve nadir nüshalar muhafaza edilebilmiştir. Mostar şehrinde bulunan birçok kütüphaneden en iyi muhafaza edileni, 977/1570 tarihinde kurulmuş olan Hacı Mehmed Beğ (Karagöz Beğ) kütüphanesi olmuştur. Derviş Paşa Bayezidagiçin (öl. 1611), "Şeyh Yuyo" adıyla tanınan büyük âlim Mustafa ibn Yusuf el-Mostari Eyyuboviç'in (öl. 1707), İbrahim Opiyaç'in (1726) ve Ali Paşa Stoçeviç - Rizvanbegoviç'in kütüphaneleri zamanla bu kütüphaneye nakl edilmiştir. Neretva nehri üzerindeki Poçitel (Počitelj) kasabasında Sadrazam Köprülü-zade Fazıl Ahmed Paşa'nın kâhyası olan Mostarlı İbrahim Efendi tarafından, kendi medresesi yanında bir kütüphane tesis edilmiştir ki halen bâki kalabilen yazma kitapları arasında birçok kıymetli ve eski nüshalar mevcûd bulunmaktadır. Travnik şehrine gelince, orada da 1704 senesinde Bosna veziri Elçi İbrahim Paşa, kendi medresesinin yanında büyük bir kütüphane kurmuştur. Zamanla bu kütüphaneye Travnik'in diğer bazı kütüphaneleri nakledilmiştir. Meselâ (1759 dan evvel) Bosnalı Kukavitsa Mehmed Paşa tarafından tesis edilen kütüphane bunlar meyanındadır.

XVIII. asırda, Saraybosna'da daha iki kütüphane kurulmuştur. Biri Akovalı (Bijeloplje'li) Osman Şehdi Efendi (2) tarafından 1759 tarihinde, diğeri Abdullah Kantamiri Efendi tarafından 1774 senesinde tesis edilmiştir. Aynı asırda Gračanitsa (Gračanica) kasabasında, biri Ahmed Paşa camii kütüphanesi, diğeri Hacı Halil ibn Ahmed Efendi kütüphanesi olmak üzere, iki kütüphane tesis edilmiştir. Bosna-Hersek'teki diğer kütüphaneler hakkında, maalesef malûmâtımız yoktur.

Saraybosna Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi – Bu kütüphanenin müessisi, meşhur Bosna valisi, Trebinye knezi Radivoye'nin kardeşi Ferhad Beğ ile Sultan II. Bayazid'ın kızı Selçuk Sultan'ın oğlu Gazi Husrev Beğ'dir. Bu zat, Saraybosna'da o kadar büyük sayıda tarihî, iktisadî ve kültürel eserler (cami, medrese, hankah, imaret ve saire) inşa ettirip vakf etmiştir ki, haklı olarak kendisi Saraybosna'nın ikinci kurucusu sayılmıştır. Bu şehri büyük ve meşhur bir kültür ve ticaret merkezi haline getiren Gazi Husrev Beğ'dir (3).

Vâkıf, 1537 tarihli vakfiyesinde, kütüphanenin esaslarını aşağıdaki şartlarla kurmuş bulunduğunu bildirmektedir:

"Medrese inşası için ayrılan paradan arta kalan kısmı, mezkûr medresede kullanılacak, bütün okuyucuların istifade ve ilimle meşgul olanların istinsah edebilecekleri kıymetli kitaplar satın alınacaktır" (4).

(2) Osman Şehdi Efendinin, sultan III. Mustafa'nın cülûsunu Elizabet'e tebliğ vazifesiyle, 1757 tarihinde Petersburg'a gidişi vesilesiyle kaleme aldığı sefaretnamesi, merhum Faik Reşid Unat tarafından neşr edilmiştir. Bkz.: "XVIII asır Osmanlı tarihi vesikalarından: Şehdi Osman Efendi sefaretnamesi" (Tarih Vesikaları, İstanbul 1941, I, 66-80, 156-159, 232-240, 303-320, 390-399).

(3) Gazi Husrev Beğ ve eserleri hakkındaki tafsilât için bkz.: M. Tayyib Okıç, Husrev Beğ, Gazi (İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1950, V, 601-606); aynı müellif, Saraybosnadaki Gazi Husrev Beğ camiine bir minare daha ilâve edilmesine dair bir vesika (Bu makale Vakıflar Dergisinde halen basılmaktadır). Başlıca kaynaklar zikri geçen yazılarda gösterilmiştir.

(4) Bu vakfiyenin metni için bkz. Spomenica Gazi Husrevbegove Četiristogodišnjice, Sarajevo 1932, s. XXV-XXXI.

Evvelemirde medrese hocaları ile talebesi için kurulan bu kütüphane, sonradan müstakil bir müessese haline gelmiş ve halen de umumun istifadesine arz edilmiş bulunmaktadır (5). Mezkûr kütüphane, önceleri medrese içine yerleştirilmiş durumda iken, 1280/1862-3 tarihinde Gazi Husrev Beğ camiî yanında inşa ettirilen küçük bir binaya taşınmış, daha sonra (1935 te) Fatih camiinin (Careva džamija) yanındaki Müftilik binasının alt katına nakledilerek, 1948 tarihinde aynı binanın üst katı da aynı maksada tahsis edilmiştir ki, kütüphane halen oradadır ve bugün için Yugoslavyada mevcûd İslâm kütüphanelerinin en büyüğü ve en mühimmidir.

Halen bu kütüphanede, arabça, türkçe ve farsça olmak üzere, 6456 sı yazma 9000 eser bulunmaktadır. Aynı zamanda 84 aded Saraybosna şer'î mahkeme sicilli (XVI-XIX asırlar) ile 400 vakfiye ve XVI ilâ XIX. asırlara aid 3500 tarihî vesika muhafaza edilmektedir. Bunun dışında 10.000 nüshayı aşan şark ve garb dillerinde yazılmış matbu eserler de vardır ki, bunlar arasında Boşnak müelliflerinin 1878 den bu yana yazıp neşrettikleri hemen hemen bütün eserler ile mecmua, gazete, sâlname ve sair eserleri bulmak mümkündür.

Kütüphane'nin kurucusu Gazi Husrev Beğ tarafından ilk vakf olunan kitabların birçoğu Savoie prensi Eugène'in Bosnaya girişinde (22-23 Ekim 1697) ve Saraybosnayı tahribinde yanmış ve yağma ettirilmiş olduğu gibi, daha sonraki yangınlarda da yok edilmeye çalışılmıştır. Kütüphane'nin ilk nüvesini teşkil eden yazmalardan ancak birkaçı bugüne kadar muhafaza edilebilmiştir. Geri kalan matbû ve yazma eserler, sonradan bu kütüphaneye ilhak edilen Bosna-Hersek'deki müteaddid vakıf ve hususi kütüphanelerden naklolunanlar ile bağış ve satınalma suretiyle elde edilen kitablardan ibarettir. Bunlar arasında çok eski ve çok değerli eserler yer almaktadır (6).

II

Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu - Tanınmış ilim ve din adamı olan Kasım Dobraça, bu kütüphanenin arabça, türkçe ve farsça yazma eserlerinin tasnifini üzerine almış, ve bunun neticesi olarak bu yazmalar kataloğunun birinci cildini neşretmiştir. Tam selâhiyetle bu işi ele alan Kasım Dobraça bu cildin başına koyduğu mukaddimesinde, kütüphanenin kısa, fakat pek istifadeli tarihçesini de (ss. XI-XVIII boşnakça, ss. XIX-XXVI ingilizce, ve ۲۰ - ۷ arabça olarak) vermiş bulunmaktadır. Kütüphane müdürü Prof. Derviş Tafro ise, kataloğun bu birinci cildine bir önsöz (ss. V-VI boşnakça, ss. VII-VIII ingilizce ve ۵ - ۳ arabça olarak) yazmıştır.

(5) Meşhur tarihçi, "Koca Muverrih", Saraybosnalı Hüseyin Efendi (öl. 1054/1644)'nin babası, bu kütüphanenin "Hafız kütüb"lerinden biri idi. "Koca Muverrih" ise, sultan IV. Murad ile Bağdad seferine iştirak edip sonraları "Reisülküttab" olmuştur. Sultanın emri üzerine Karamanî'nin "Aḥbârü'd-Duval wa Âṭâru'l-Uval" adlı eserini arapçadan türkçeye terceme ettiği gibi, orijinal bir eser olan "Badâ'î'u'l-Wakâ'î"i de te'lif etmiştir. İki cildlik bu eserin tıpkıbasım olarak neşrini hazırlayıp Moskova'da 1961 senesinde neşreden A. S. Tveritinovalıdır. Mezkûr neşrin güzel bir tanıtmasını merhum Faik Reşid Unat, T. Tarih Kurumu mecmuası olan Belleten'de (Ankara, 1963, XXVII/106, s. 309-327) yazmıştır. Müellif hakkındaki etraflıca malûmat orada verilmektedir.

(6) Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi hakkındaki tafsilât için bkz.: a) Fehim Spaho, Gazi Husrevbegova knjižnica (Spomenica Gazi Husrevbegove Ćetiristogodišnjice, Sarajevo 1932, ss. 74-78); b) Dr. Ćiro Truhelka, Gazi Husrevbeg, Sarajevo 1912, ss. 71-72; c) Mustafa Seva, Gazi Husrevbegova biblioteka u Sarajevu, sa osvrtom na njen istorajjski razvoj i njenu ulogu u današnjici (Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva, Sarajevo 1955, VI, 17-36); d) Kasim Dobrača, Katalog, ss. XI-XVIII/XIX-XXVI (mukaddima); e) M. Tayyib Okıç, Saraybosnadaki Gazi Husrev Beğ camiine bir minare daha ilâve edilmesine dair bir vesika (Vakıflar Dergisi, VI sayısında neşredilecek olan bu yazıda kütüphaneye de kısaca temas edilmektedir.).

795-aded arabça, türkçe ve farsça yazma eser ihtiva etmekte olan bu cild, aşağıdaki branşlara ayrılmaktadır:

1- Ansiklopedik eserler,

2- Kur'an-ı Kerim ve Kur'anî ilimler (mushaflar, cüz'ler, Kur'an-ı Kerim'in türkçe ve farsça tercemeleri, Kur'an-ı Kerimin fihristleri, kıraatlar ve tecvid ilmi, Kur'an-ı Kerimin tefsirleri),

3- Hadis (usûl-i Hadis, Hadis mecmûaları, Hadis râvilerine dair eserler),

4- Aka'id ilmi - İlmu'l-Kelâm,

5- Dua ve zikirlerle dair eserler.

Bu cildin -hattâ bu kütübhanenin- en eski yazma eseri, Abû Şucâ' Şirawayh ibn Şahradâr ad-Daylamî (öl. 509/1115) nin "Firdawsu'l-Ahbâr bi Ma'tûri'l-Hiţâb" adlı hadis mecmûasıdır (No. 451/475). Bu nüshayı istinsah eden zât, 'Abdu's-Salâm ibn Muḥammad ibn Ḥasan ibn 'Alî . . . al-Ḥārizmî'dir; istinsah tarihi 546/1151 dir. Bu 417 varaklı kitab biraz eksiktir. Takriben üç ayda Hemedan'daki "Al-Madrasatu'l-'İmādiyya"da yazılmıştır. Bu nüsha, müellifin vefatından 37 sene sonra istinsah edilmiş olduğuna göre, Dünyanın belki en eski nüshalarından biri, belki de en eskisidir. Bu nüshayı kütübhaneye, Gazi Husrev Beğ Medresesi müderrislerinden, 1916 senesinde vefat eden Mehmed Muftiç vakf etmiştir (?).

Eskilik bakımından ikinci yazma, Abû İshâk Aḥmad ibn Muḥammad at-Ta'labî an-Naysâbüri (öl. 427/1035)'nin "Kitābu'l-Kaşfi wa'l-Bayân fî Tafsiri'l-Ḳur'ân" adlı eserinin üçüncü cildir (No. 169/1369). Bu nüshayı 571/1176 tarihinde, nesih hattıyla, Barakât ibn 'İsâ ibn Abî Ya'lâ Ḥamza istinsah etmiştir.

Nadir ve kıymetli bir nüsha olarak gösterilen, Abu'l-Futūḥ Muḥammad at-Tā'î al-Hamadānî (öl. 555/1160)'nin kırk hadislik bir mecmuası vardır ki "Al-Arba-'ūna Hadîṭan at-Tā'iyya" veya "Kitābu'l-Arba'in fî İrşādi's-Sā'irin ilā Manāzili'l-Muttaḳîn" adı ile tanınmıştır. Nüshayı (No. 503/1323) Tācu'd-Dîn al-Ḳaşṭallānî'nin talebelerinden olan Aḥmad ibn Abî Bakr ibn Abî'l-Fawāris, nesih hattı ile, 664/1265 tarihinde yazmıştır.

Abu'l-Muẓaffar Ṭāhir al-İsfarā'înî (öl. 471/1078)'nin Kur'an-ı Kerim tefsirinin farsçası: İbrāhîm ibn Ḥiḍr tarafından 579/1183 senesinde istinsah edilmiş olan bu nüsha (No. 381/389), keza eski yazmalardan sayılmaktadır.

Kur'anı Kerimin türkçe tercemelerine gelince, kütübhanede bunlardan iki tane vardır. Birisi (No. 91/739) takriben XVI. asırda, meçhul bir hattat tarafından yazılmıştır. Her ayetin altında türkçe tercemesi bulunmaktadır (meselâ: Yâ ayyuha'n-nâsu'budū Rabbakumu'l-lazî ḥalaḳakum - Ey adamlar, tapın Çalabunuza, ol kim yaratdı sizi). - Birkaç yaprağı eksik olan bu tercemenin tarihi eski olsa gerektir. Diğeri (No. 92/1) Saraybosnadaki Gazi İsa Beğ'in Mevlevî Dergâhında 1258/1842 tarihinde, nesih hattı ile Şayḫ Luṭfu'l-Lāh ibnu's-Şayḫ 'Uṭmān ibni's-Şayḫ Şālih Dede tarafından yazılmıştır. Nüshanın sonundaki bir kayda göre, bu terceme, Halilbaşıç Hasan Efendinin kızı Atiyye Hanım tarafından Saraybosnadaki Durak Hoca'nın camiine 1265/1848 senesinde vakf edilmiştir. Bu nüshada keza türkçe terceme, ayetlerin altındadır (meselâ: "Alḥamdu li'l-Lāhi Rabbi'l-'ālamîn, ar-Raḥmānî'r-Raḥîm, Māliki yawmi'd-dîn - Şükür cemii alemleri yaradan Tanrıya, ki rızık vericidir, rahmet idicidir, ceza gününün Padişahıdır).

(7) Belgrad radyosunda (5. 6. 1964., saat 23 te), Gazi Husrev Beğ Kütüphanesi hakkında kısa bir röportaj yapılmıştır. Bu vesile ile bu eser, yanlış olarak, Hukuka dair bir kitab olarak gösterilmiştir. Bu eserin ikinci bir nüshası da vardır (No. 452/2709), fakat kitabın ancak birinci kısmını ihtiva etmektedir. (Nesih hattı ile 17. veya 18 inci asırda yazılmıştır).

Kütübhane, Kur'an-ı Kerim'in farsça tercemelerinden de iki nüshaya sahiptir. Birinci nüsha (No. 93/740) ayetlerin bir mecmûası olup gayri muntazamdır. Mütercimi malûm değildir. – İkinci nüsha (No. 94/84) keza mechûl bir mütercim tarafından meydana getirilmiştir, fakat nüsha muhtemelen XV. asırdan kalmadır. Burada da ayetlerin her satırı altında farsça tercemeleri vardır (meselâ: “Al-ğamdu li'l-Lâhi Rabbi'l-'âlamîn, ar-Rağmâni'r-Rağîm” – Sitayiş-i mutlak-ı mera ber Ma'bûd-i Perverdigâr-ı cihaniyân bahşâyende-i mihri-bân).

Kur'an-ı Kerimin cüz'leri meyanında en çok göze çarpanlar arasında Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın, şarkî Bosna'nın Vişegrad kazasına bağlı ve kendi doğduğu yer olan Sokoloviçi köyünde inşa ettirdiği cami için yazdırıp vakf ettiği, çok kıymetli ve süslü cüz'lerin hattatı mecluldür.. Fakat hattından, büyük bir üstadın eseri olduğu anlaşılmaktadır. Maaalesef cüz'lerden 2,3,10,14, 17, 18, 23 ve 30'uncuları olmak üzere, sekiz cüz'u kayıbdır, ancak 22 si halen mevcut bulunmaktadır. Nesih hattı ile yazılmışlardır (No. 59/63). Bu cüz'ler Sokollu camiinden alınıp, Saraybosna'daki Gazi Husrev Beğ Kütübhanesine naklolunmuş ve bu keyfiyet her cüz'ün başında şu ibâre ile belirtilmiştir:

“Sadr-ı esbak, şehîd-i muhterem, Sokollu Mehmed Paşanın Sokoloviç karyesinde bina-kerdesi olan camii şerife teberru idüp, Evkaf İdaresi canibinden celb olunarak, berayı muhafaza, Gazi Husrev Beğ Kütübhanesine tevdi idilen Kur'an-ı Azimüşşan'ın ecza-i şerifesinden (...) cüz'idir. Fi gurreti Şa'ban sene 1320” (1902).

Bosna-Hersek'teki diğer mühim cami veya mekteblere de Kur'an-ı Kerim cüz'leri vakf edildiği görülmüştür. Meselâ Banya Luka'daki Ferhadiyye camii (Sokollu Ferhad Paşa camii) için de XVI. asırda sureti mahsûsada cüz'ler yazdırılmış, fakat bunlardan ancak iki cüz' (22 ve 27 nciler) muhafaza edilebilmiştir (No. 60/4372-3). Maamafih, Fatih camiine, muallim Hacı Sadık Efendi mektebinden nakl edilen otuz cüz'lük tam bir takım, bugüne kadar kalmıştır (No. 62/11). Bu cüz'lerin yazılış tarihi bilinmiyorsa da, XVI. veya XVII. asırlardan kalma oldukları tahmin edilmektedir.–Foça kasabasındaki Kukavitsa Mehmed Paşa camiine aid cüz'lerden günümüze ancak dördü (7, 10, 11, 14) erişebilmiştir (No. 64/41). Aynı şekilde Hersekte Poçitel kasabasındaki İbrahim Paşa camiine aid cüz'lerden de ancak dördü (5, 8, 14, 27) muhafaza edilebilmiştir (No. 67/75). Bosna valisi Silahdar Mehmed Paşa (1184/1770)nun vakf ettiği cüz'lerden yalnız üçü (16, 18, 19) halen mevcuttur (No. 78/4377-4378).

Kütübhanede Boşnak hattatlar tarafından istinsah edilen birkaç Mushaf-ı Şerif de vardır. Meselâ: 1– Hâfiz Mustafa'nın 1169/1755 tarihinde nesih hattı ile yazdığı mushaf (No. 28/4393), hattatın yazdığı mushafın sekizincisidir. 2– Akhisar (Prusats)'lı Mustafa ibn Mehmed Hamdi'nin 1175/1761 tarihinde nesihle yazdığı mushaf (No. 30/6); 3– Saraybosnalı Şehoviç Hafız İbrahim ibn Hacı Muhammed'in 1194/1780 tarihinde yazdığı mushaf (No. 31/4371), mezkûr hattatın nesihle yazılan bu nüshası, yazdığı mushafın 32 ncisidir.⁽⁸⁾ 4– Yayça (Jajce) kazasına bağlı Dnoluka köyünden olan İbrahim ibn Feyzullah'ın, Klyuç kasabasındaki Kamiçak mahallesi mektebinde 1278/1861 tarihinde, nesihle yazdığı mushaf (No. 49/22). 5– Saraybosnalı Mrkva Yusuf ibn Mehmed'in 1286/1870 tarihinde, nesih hattı ile yazdığı mushaf (No. 50/2). 6– Beçirbaşiç Hafız Arif ibn Mahmud'un 1300/1883 tarihinde nesihle yazdığı mushaf (No. 51/25).

Mushaflardan başka Boşnak hattatlarına aid diğer bazı yazma eserler daha vardır. Meselâ: 1) Foçalı Osman'ın, Saraybosnadaki Gazi Husrev Beğ Medresesinde 1141/1729

(8) Prof. Dr. Ahmed Tuzlo'nun hususi kütüphanesinde, aynı hattatın bu tarihten bir sene sonra yazdığı daha bir başka nüsha, yani 33 üncü nüsha, vardır. Vasati olarak mezkûr hattat senede birer Mushaf-ı Şerif istinsah etmiştir.

tarihinde nesihle yazdığı aş-Şayh 'Abdu'l-Hakk ad-Dihlawî'nin "Cazzâbu-l-Ḳulûb ilâ Tarîḳi'l-Maḥbûb" adlı risalesi (No. 115/2211, 5'inci risale); 2) Ahmed ibn Ali el-Gazganî el-Bosnavî'nin 1148/1735 senesinde, ta'lik hattı ile yazdığı al-Bayḍâwî Tefsirinin 'Amma cüz'-üne 'İşâmuddîn 'Arabşâh tarafından yapılan haşiye (No. 244/1090); 3) Saraybosnalı Abdullah ibn Ahmed Kantamiri'nin 1174/1761 tarihinde ta'lik yazısıyla istinsah ettiği Ebussuûd Tefsirinin üçüncü cildi (No. 345/1380) (9). 4) Donya Tuzla (Tuzla-i Zir)'lı Abû Muştafâ ibn Aḥmad'ın 1215/1800 senesinde nesih hattı ile istinsah ettiği anonim bir Tefsir'in türkçe tercemesinin dördüncü cildi (No. 375/629). 5) Şah-zade medresesi bevab'ı Bosnalı Ömer'in 1238/1822 tarihinde, nesih hattı ile istinsah ettiği al-Bayḍâwî Tefsir'inin son cüz'-ünün Bursalı İsmail Hakkı tarafından yapılan şerhi (No. 323/680). 6) Maglay'lı İbrahim ibn İbrahim tarafından 1243/1828 tarihinde, nesih ve ta'lik karışımı bir hat ile istinsah edilen bir türkçe "Amme Cüz'ü Tefsiri" (No 377/1148). 7) Belgrad Şer'i Mahkemesi kâtabi Gračanitsa'lı Hacı Halil Efendi tarafından, ta'lik hattı ile, istinsah edilen ve 'Alî al-Ḳârî ve aş-Şagâni'nin Mawḍû'ât'ları ile al-İsfarâ'ini'nin "An-Nâsiḥ wa'l-Mansûḥ" adlı eserini ihtiva eden bir mecmua (No. 582/3325). Müstensihin mühründeki tarih 1157/1744) dür.

Bu arada Macaristanda istinsah edilen bazı nüshalar dikkatimizi çekmektedir. Meselâ: 1) Abdurrahman ibn Kasım'ın İstolni Belgrad'da (Stolni Biograd) 970/1563 senesinde, nesih ve ta'lik karışımı bir hat ile istinsah ettiği, İbn Wad'ân al-Mawşilî'nin Ḥadîṯu'l-Arba'in al-Wad'âniyya'si üzerine, Abû Naşr 'Abdu'l-'Azîz al-Bârcilağî tarafından yapılmış şerh (No. 505/705). 2) 'Abdullâh ibnu'l-Mu'min tarafından keza İstolni Belgradda 1077/1667 tarihinde, kısmen nesih, kısmen ta'lik hattı ile istinsah edilen 'Abdullaṯîf İbn Melek (Firişte-oğlu)'in "Mabâriḳu'l-Azhâr fî Şarḥi Maşâriḳi'l-Anwâr" adlı kitabı (No. 527/288). 3) Sonbor (Zombor)'da dünyaya gelip, Çanad'a (Csanad) nakledildikten sonra Güle (Gyula) de yerleşen Osman ibn Ahmed ibn Bali ibn Muhammed ibn Hamza'nın Güle'de 1091/1680 senesinde, ta'lik hattı ile istinsah ettiği Molla Ramazan Efendi tarafından Nesefî Akaidi üzerindeki Taftâzânî'nin şerhine ("Kanzu'l-Farâ'id" ismiyle) yapılan haşiyesi (No. 651/4140). 4) Kopan (Koppany)'lı, "an cemaati sipahiyani askeri" olan Ali ibn Mustafa'nın 983/1575 tarihinde Kopan'da istinsah ettiği, Zarîfî Ḥasan Çelebi tarafından Mesnevî'nin birinci cildindeki bazı beyitlerin farsça şerhinden ibaret olan "Kâşifu'l-Asrâr wa Maṯla'u'l-Anwâr" adlı eser (No. 749/2758, 2 nci risale).

Kütübhanede birkaç yazma eser vardır ki, yegâne nüsha olmaları kuvvetle muhtemeldir. Çünkü katalog müellifi, istifade edilebilen kaynaklarda bunların zikrine rastlayamamıştır. meselâ:

1) "Rawḍatu'l-Ahyâr fî şarḥi Maşâriḳi'l-Anwâr" isimindeki kitab (No. 520/587). Müellifi Erzincanlı Ömer ibn Abdilmuhsin.

2) "Kitâbu Muḥtaşari Mawḍû'âti İbni'l-Cawzî" (No. 554/3313). Müellifi Muḥammad ibn Sulaymân an-Nawâcî'dir. Bu otograf, 748/1347 tarihinde yazılmıştır.

3) "Al-Muḫtaḍab min Kitâbi'l-Mawḍû'âti mina'l-Aḥādîṯi'l-Marfû'ât li'bni'l-Cawzî". Bu Muḫtaḍabın müellifi mechuldür. Nüsha 626/1229 tarihinde yazılmıştır. (No. 506/619).

Müellif hattı ile yazılan nüshalardan istinsah veya mukabele edilen el yazma eserlerden de birkaçına tesadüf edilmektedir. Meselâ:

(9) Aynı hattat başka bir mecmuayı da istinsah etmiştir (No. 580/1682) ki bu mecmua 'Alî al-Ḳârî ve aş-Şagâni'nin mevzu Hadisler mecmuaları ile al-İsfarâ'ini'nin "An-Nâsiḥ wa'l-Mansûḥ" adlı eserini ihtiva etmektedir.

1) "Şarhu'n-Nahr li Şarhi'z-Zahr". Hadis ravileri hakkındaki bu eserin müellifi Abū 'Abdillāh Muḥammad al-'Asḳalānī al-Birmāwī (öl. 831/1427) dir. Nüsha otograftan 827/1423 tarihinde Abu'l-Barakāt Muḥammad al-'İrākī tarafından istinsah edilmiştir. (No. 599/3050).

2) Az-Zamaḥşarī'nin "Al-Kaşşāf 'an Ḥaḳā'iki't-Tanzīl" (cilt VI, VII), 660/1262 senesinde Bilāl ibn Cabrā'īl at-Turkmānī tarafından, Bağdad'taki "Al-Mustaşşiriyya" medresesinde, otograftan istinsah edilmiştir (No. 187/3836).

3) "Kitābu Şarhi'l-Alfiyya li'l-'İrākī". Müellifin eliyle yazılmış nüshadan 785/1383 tarihinde (yani müellifin vefatından 20 sene evvel) istinsah edilmiştir. (No. 386/423).

4) Al-Ḳādī 'İyād'ın "Aş-Şifā' bi Ta'rifi Ḥuḳūki'l-Muştāfā" adlı eserinin bu yazma nüshası, Şamsu'd-Dīn Muḥammad at-Tūnisī huzurunda, aslı ile mukabele edilmiştir (No. 486/483). İstinsah tarihi 748/1347 dir.

İstinsah mahallerine dikkat edilirse, görülecektir ki, bu kütübhanedeki muhtelif yazma nüshalar, bazan çok uzak islām memleketlerinde istinsah edilmiş bulunmaktadır. Meselâ:

1) Şaḫīḥu'l-Buḫārī'nin üçüncü cildi, İlyās ibn Yahyā ar-Rūmī tarafından Buhara'daki Hace Muhammed Parsa Hankahında 821/1418 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüsha sonraları Selānikteki Sultan Bayazıd vakfı mütevellisi Şeyh Mehmed (mühüründeki tarih: 1131/1718) ile Selānik Müftisi Mehmed Şeyh'nin elinde bulunmuştur (No. 407/443).

2) Yine Al-Buḫārī Sahih'inin birinci ve ikinci cildleri (No. 403-404/110,114), Kahirede'ki Karāfa semtinde 841/1437 tarihinde istinsah edilmiştir.

3) İki cildlik Al-Kawāşī Tefsiri, mücellid Nabi ibn Ahmed tarafından 793/1391 senesinde Kırım'da istinsah edilmiştir (No. 197-198/3844,3804).

4) Al-Munzirī'nin "At-Targīb wa't-Tarhīb" adlı eserinin ikinci cildini Abū Bakr ibn Yūsuf Dimāşk'ta, Emevi camiinin yakınındaki "Al-Madrasatu'l-Fārisiyya" da 845/1441 tarihinde istinsah etmiştir (No. 541/398).

5) Başka bir nüsha Hindistanda, Tuglek Şah'ın hükümdarlığı zamanında, Muḥammad ibn Maḥmūd at-Tirmizī (VIII-IX asır) tarafından te'lif edilip yazılmıştır (No. 697/1489, 4 üncü risale).

6) Diğer bir nüsha (al-Bagawī Tafsiri'nin ikinci cildi), 'Abdurrahmān ibn İsmā'īl tarafından Tebrizde 785/1383 tarihinde yazılmıştır (No. 172/320).

7) Al-Curcānī'nin "Şarhu'l-Mawākif" adlı eserinin, takriben XV. asırda yazılmış bir nüshasının (No. 677/396) enteresan bir macerası vardır. Bu nüsha'yı, Samarkand'da tahsilde bulunan Konyalı Mevlāna Ali er-Rūmī, şimalî Çin'deki Hitay'a giderken, diğer kitaplarıyla birlikte, Bedruddin Ali'ye emaneten bırakmıştır. Bu zat, Konyalının bir gün tekrar Anadolu'ya geleceği ümidi ile, kitabı Anadolu'ya getirmiş ve orada vefat etmiştir. Böylece bu nüsha merhumun yeğeni -Kutbuddin adıyla meşhur- Mehmed ibn Mehmed Kadı-zade er-Rumi'nin eline geçmiş, kendisi ise bu kitapları akrabalarına emanet bırakmıştır.

Diğer birçok nüshalardaki kayıtlarda mühim ve enteresan haberler yer almaktadır. Misal olarak bir mecmua (No. 360/1912)'daki, arabça olarak yazılmış bulunan bir mektub suretini zikrederim. Mektub, 1100/1688 tarihinde, Macaristandaki Kanije kalesinden, yedi seneden beri muhasara altında bulunan Türk askerleri tarafından İstanbul'a yazılmıştır. Düşman'ın eline geçerse mektubun muhteviyatına kolayca vakıf olunmasın diye arabça olarak yazdıklarını sebep olarak bildirmektedirler. Mektubu yazan H. Pir Ahmed Efendidir. Yer ve müdafaa kumandanının ismi şifrelidir. Mektubta, bundan böyle de son nefeslerine

kadar kaleyi müdafaa etmeğe azimli olduklarını bildiriyorlar ve aynı zamanda zahire ve elbise hususundaki sıkıntularından bahs ediyorlar. Mektubda Macar ve Hırvatlara da temas edilip bunlara, Fransızlara karşı savaşmak emri verildiğinden söz edilmektedir.

Başka bir mecmua (No. 127/1980, 21 inci risale)'nin, Manzume-i Akaid'in sonunda müellif Tokatlı İshak ibn Hasan (öl. 1100/1688), "Hâtıme" faslında kısaca kendi hayatından bahs etmektedir: Tokatta dünyaya gelip, 38 sene gurbette kaldıktan sonra, tekrar 1098/1686 tarihinde memleketine dönmüştür. Burada veba salgınında oğlu Fazlullahı kayb etmiştir. Aynı tarihte mezkûr eserini bitirip, Tefsir ulemasından bir zata, Mehmed isimli oğlunun dünyaya gelişini tebrik etmek üzere, Sivasa gitmiş ve bu risaleyi o zata ithaf etmiştir. Müellif, zamanın kötü ahvalinden ve Budin'in kaybindan, manzum olarak, şöylece şikâyet etmektedir:

Perişanlıkta halim iştigalim,
 Havada zülf-i anber bu misalim.
 Temevvüde hüçûmi ehl-i şirkin,
 İşi yağmaydı Türkümanı Türkün.
 Cihan cümle usanmışdı özünden,
 Yerin altı hayırlıdır yüzünden.
 Budun şehri gibi muhkem hisara,
 Virildi dest-i fırsat ehl-i nâra.
 Otuz sekiz yılın nâr-i firâkı,
 Derunumda ekarib iştiyakı.
 Tokat halkı idi ta'una mazhar.
 Bir eksik gussadan tarih-i eşher: [1094/1683].

Bir diğer yazmada (Al-Bagawî Tafsirinin üçüncü cildinde) bir vâkıf kaydı bulunmaktadır. Buna göre bu kitabı vakf eden Şeyh Süleyman Efendi, Budin'deki Ulu camide (bi camii kebir der kal'a-i Budûn) vâiz idi. İkinci bir kayda göre, bu kitabı Belgradlı Mehmed Efendi ("Ağây-ı Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âlî") Nişe geldiğinde talebesi olan ve Niş kütüphanesi hafızı kütübü bulunan Mısri - zade Ahmede hediye etmiştir (1045/1636 senesinde). Nihayet son kayda göre bu kitab, Belgrad şer'î mahkemesi kâtibi Bosnalı - Graçanitsa'lı Şeyh Hacı Halil Efendi tarafından Belgrad'da satınalınp, Graçanitsa'daki kütüphanesine konmuştur (No. 174/569).

Birkaç yazma Anadolu'da veya Anadolu'lular tarafından te'lif veya istinsah edilmiştir. Ezcümle, Faḫruddîn ar-Râzî'nin Sûratu'l-Fâtiha tefsiri, 691/1291 tarihinde Kayseride Ömer ibn Mikâil el-Kayseri tarafından istinsah edilmiştir (No. 194/315). Diğer bir yazma (Tahzîbu't-Tartîb), Mehmed ibn Mehmed tarafından 1118/1707 senesinde Mudurnuda, Akgazi mahallesinde istinsah edilmiştir (No. 97/1405). Bir nüsha (Al-Muḫaddimatu'l-Cazariyya) ise, Ağrisli Mehmed ibn Ali tarafından istinsah edilmiştir (No. 113/725, 1 inci risale). Başka bir Konyalı (Şevkî Hüseyin ibn Mehmed) eliyle 1122/1710 senesinde "Ḥâşiyatu'l-İşâm 'alâ Tafsiri'l-Bayḏâwî" yazılmıştır (No. 241/673). Seydişehri köylerinden olan Delendede'li Mehmed ibn Mehmed isminde bir zat, bir Mushafi Şerif istinsah etmiştir (No. 54/21). İlm-i kıraata dair bir kitabı (Ḥirzu'l-amânî) Abdullah ibn Abdillah, Karahisarda istinsah etmiştir (No. 124/2719, 1 inci). Az-Zamahşari'nin Al-Kaşşâfi, İbrahim ibn Abdillah tarafından 968/1561 tarihinde Seyyidgazi'de istinsah edilmiştir (No. 188/3910). "İ'tirâḏātu'l-Aḫsarâyî 'alâ Şarhi'l-Kaşşâf" ismindeki eserin birinci kısmını Aydınlı Abdi ibn Adil, 817/1415 senesinde İznikte ("fî yaylâḫ-i İznik) istinsah etmiştir (No. 190/3681). Başka bir İznikli (833/1429 tarihini-

de vefat eden Musa ibn Hacı Hüseyin) Abu'l-Layt'ın Tefsirini (Anfasu'l-Cawāhir") türkçeye terceme etmiştir (No. 369/1307). -Kütahyadaki Cafer Paşa'nın Dâru'l-Kurrâ'sında, Şeyhu'l-Kurra' olan Âli Muhammed İmam Muhammed ibn Husam Dede'nin "Al-Mu'in" adlı eserinden çıkarılan türkçe iki risale vardır (No. 128/781, risale 6,7). - 132/2626 numarada, ilm-i Tecvide dair ve on üç risaleden ibaret bir mecmua bulunmaktadır. Bu risalelerden : 1) Bursada Şeyhu'l-Kurra' olan Ebu Bekir Mehmed (öl. 1187/1773)'in, 3) Saçaklı - zade Maraşlı Mehmed ibn Ebi Bekir (öl. 1150/1737)'in, 4) Ayasofya vaizlerinden Şeyh Süleyman Efendi (öl. 1134/1721)'nin risalelerini 1135/1722 tarihinde Güzelhisarlı Mustafa ibn Mehmed ez-Ziyâ'î istinsah etmiştir. Aynı mecmuanın geri kalanlarını ise: 5) Ermenaklı Şeyh Seyyid Mustafa el-Ermenaki et-Tekâvi el-Antali el-Maliki'nin, 9) Yukarıda zikri geçen Saçaklı zade Maraşlı Mehmed'in aynı mevzudaki ikinci risalesini teşkil etmektedir. -Bundan başka meşhur Darendeli Hamza Efendinin, 1089/1678 tarihi civarında telif ettiği "Risale-i Hamza efendi"nin bir nüshası, 236/3401 No. lu mecmuanın 4ncü risalesi olarak yer almaktadır. İstanbul'da vaizlik ve müderrislik vazifelerinde bulunan Kemahlı Şeyh Osman (öl. 1171/1757)'in Al-Baydâwî Tefsirinin "Âmma" cüzüne "Nûru'l-Af'ida" başlığıyla yazdığı haşiye (No. 324/566). - Şeyh-zade'nin al-Baydâwî Tafsirine yazdığı haşiyenin 30 ciltlik bir takımı, İstanbuldaki Emanât-ı Mukaddese muhafızı Seyyid Mehmed Şakir tarafından 1226/1811 senesinde yazılmıştır (No. 263-292/1005-1034). Bu nüshanın Ankarada sakin Karapınarlı Seyyid Yusuf Ağâh'ın eline geçtiği, adı geçen zatın kendi imza ve mühriyle belirtilmiştir. Nihayet, Tokatlı Ali ibn Mustafa 1092/1681 tarihinde, "Amme cüz'ü Tefsiri"ni istinsah etmiştir (No. 237/3878).

Kütüphanedeki yazma eserler -Katalogun başlığından da anlaşılacağı vechile- nadir istisnalar haric, arabça, türkçe veya farsçadır. Fakat bazan (meselâ No. 604/4349), Arab harfleriyle yazılmış Boşnakça metinlere tesadüf etmek mümkündür. Bu numaralı mecmuada boşnakça olarak manzum bir risale ("Risale-i binamaz") vardır. Müellifi, Jepçe (Žepče) kasabası Ferhad Paşa camii imamı ve müderrisi Karahoca Ahmed Efendi'dir. Namaz kılmayanlara nasihat olarak yazılan bu manzumenin ilk beyti şöyledir:

Poëutite mumini	(Ey müminler, iyi müslimler,
I vi dobri muslimi,	[Beni] dinleyiniz,
Ter hodite na namaz!	Namaza geliniz!)

Bu meyanda Türkçe-Boşnakça bin kelimelik bir lûgat (No. 154/4302, 2nci risale) yazan Bayburtlu Mustafa isminde bir zat, eserinin sonunda şu kaydı vermektedir: "Ey birader, Boşnakça bir sene çalışub . . anca ahz eyledim . . . Ketebehu hakır-ı Eyalet-i Anadolı, sancâg-ı Erzurum, kazâ-i Bayburt, Mustafa ibn Hacı İbrahim. Bosnaya âmedî 28 Mart 1281" [1865]. Lûgatçada Türkçe kelimelerin altına Bosnakça karşılıkları yazılmıştır. Meselâ:

dağ	gök	eleğim sağma	güneş	ay	yıldız
gora	nebo	dûga	sunce	misac	zvizda

Katalogun bu birinci cildinin ihtiva ettiği sahalarda, Boşnak müelliflerin yazdıkları bazı eserler de yer almaktadır. Ezcümle:

1) Meşhur alim Hasan Kâfî al-Akhişârî al-Bosnawî (öl. 1025/1616)'nin akaiden "Rawdâtu'l-Cannât fî uşûli'l-i'tikâdât"ı (No. 120/315 - VI, No. 605/1004 - III, No. 722/794 - I) ve onun şerhi olan "Azhâru'r-Rawdât fî şarhi Rawdâti'l-cannât" (No. 724/902) ile at-Taḥâwî Akaidine şerh olan "Nûru'l-Yakîn fî Uşûli'd-Dîn"i (No. 725/1514-II, No. 728/2716-I) ve "Niżâmu'l-'Ulamâ' ilâ Ḥâtami'l-Anbiyâ", 'Alayhi wa 'alayhimu's-şalâtu wa's-salâm"ı (No. 726/1930-II). Bu son eser, müellifin hocalarından başlayarak Hazreti Peygamberde son bulan ülema zincirindeki halkaların biyografyalarını ihtiva etmektedir. Müellif

burada kendisinin ve birkaç talebesinin de hal tercemelerini vermiştir. Eserin otografi İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde muhafaza edilmektedir, ki bir fotokopisi hususi kütüphanemizdedir. Merhum Prof. H. Mehmed Hancıç bu eseri Boşnakçaya terceme etmiştir. Müellifin, yukarıda birinci olarak gösterilen eserine, Seydişehrî Mahmud Es'ad Efendinin yaptığı Türkçe bir tercemeye malikiz. Ancak -yanlışlıkla- mütercim bunu Muhammed Birgivi'ye nisbet etmiştir. Prof. H. Mehmed Hancıç'e aid, bu risalenin de bir Boşnakça tercemesi vardır.

2) Yine büyük bir alim olan Muḥammad ibn Mūsā al-Bosnawī (öl. 1045/1635)'nin "Tafsīru Sūratı'l-Faṭḥ"i. Sultan Murad ibn Ahmed'e ithaf edilen bu eserin ancak mukaddime kısmından iki varak kalmıştır (No. 355/1318).

3) Yine Tefsirden zikre değer "Hāşiyatun 'alā Dībācati Tafsīri'l-Bayḍāwī" adlı eser, Bosnalı İbrahim ibn İsmail Opiyaç el-Mostari (öl. 1124/1712)'ye aittir (No. 322/4006).

4) Üçüncü büyük âlim Ahmed ibn Hasan el-Beyazi (öl. 1098/1686)'nin "Al-Fiḫhu'l-Akbar" üzerine yazdığı "İşārātu'l-Marām min 'ibārāti'l-İmām" (No. 612/1894, 613/3999) adlı şerhi, ki bir müddet evvel Kahirede neşr edilmiştir. Bu yazmaların birinci nüshası, müellifin vefatından üç sene sonra yazılmıştır. İkincisi ise, müellifin vefatından dokuz sene sonra ve otograftan istinsah edilmiştir. Müstensihi, Hersekteki Poçitel kasabası İbrahim Paşa medresesi müderrisi Mustafa Efendidir.

5) Yine Hersekli (Mostarlı) bir müellif olan Ahmed ibn Muhammed Efendi Muezzinoviç (öl. 1190/1776)'in "Muḥarriku'l-Kulüb li 'İbādati 'Allāmi'l-Guyüb" adlı eserinin bir kısmını ihtiva eden nüsha (No. 716/3731, 5 inci risale), ile Macaristandaki Siget (Sigetvar) civarında bulunan Sultan Süleyman Kanuni türbesi türbedarı (Şeyhu't-Turbe), Şeyh Ali Dede ibn Mustafa el-Bosnavi el-Mostari (öl. 1007/1598)'nin, dünyada ilk ve son def'a vuku bulan hadiseler hakkındaki meşhur "Muḥāḍaratu'l-Awā'il wa Musāmaratu'l-Awāḥir" (No. 756/3573, 2 nci) adlı eseri kütüphanedeki yazma eserler arasında yer almaktadır. Eser Kahirede tab edilmiştir. Bu nüsha 1019/1610 tarihinde otograftan istinsah edilmiştir (yani müellifin vefatından oniki sene sonra).

6) Bu meyanda Arabça - Türkçe - Farsça manzum bir lûgatçe zikre değer. Bununla Ebu'l-Faḍl Muḥammad ibn Aḥmad ar-Rūmī al-Bosnavi'nin ("El-Müfettiş" diye şöhret bulan) "Subḥa-i Şibyān" adlı eserini kâsd ediyoruz (No. 592'/4253, iv, No. 722/794). Bu lûgat, İbn Firişte lûgatu örnek alınarak yazılmıştır. Bu Lûgat üzerine Mehmed Necib'in matbu bir şerhi vardır ("Hadiyyatu'l-İḥwān fî Şarḥi Subḥati's-Şibyān"). Müellif hakkında pek fazla malûmatımız yoktur.

Görüldüğü gibi, Katalogda kayıtlı bulunan yazmaların bazıları, eskilik bakımından, VI. (XII) ve VII. (XIII) asırlara aiddirler. Birçokları VIII. (XIV) ve müteakib asırlardan kalmadır. Ekseriyetini, İslam aleminin muhtelif kütübhanelerinde bulunan malûm yazma eserler teşkil eder. Birkaç nüsha ise, yegâne nüsha addedilebilir. Verilen misallerden anlaşılacağı üzere bu koleksiyonların bir hususiyeti, Boşnak müellifler tarafından telif edilen veya Boşnak hattatlar tarafından istinsah edilen, vakf edilen veya mülkiyetlerinde bulunan yazmalar oluşlarıdır. Bu da, Osmanlılar tarafından oralara kadar getirilen İslâm kültürünün ne kadar kuvvetle yerleşmiş olduğuna dair delillerden biridir. Başlıca İslâm dilleri olan arabça, farsça ve türkçe ("Elsine-i selâse"), geniş halk kütelleri arasında yayılmamış olmasına rağmen, asırlar boyunca, din ve kültür dilleri olarak hâkim kalmışlardır.

Muhtelif düşman taarruzları ile yangınlardan sayısız kıymetli İslâm eserleri yok olmuştur. Fakat bililtizam yakılan kitaplarımız binlerce nüshayı bulmaktadır. Bunlar Macaristan, Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ ve kısmen diğer Balkan memleketlerinde, bilhassa Viyana

muhasarasından başlayarak son zamanlara kadar devam edegelmiştir. Balkan harbi esnasında işgal edilen mıntakalarda, hususiyle Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya ile Kosova ve Yeni Pazar sancağında, bir galibiyet nişanesi olarak, askerler tarafından İslâmi eserler müteaddid şehirlerde alenen yakılmıştır. Üstelik bu vahşi hareketlerle övünülmüştür de. Ancak son zamanlarda gayr-ı müslim bazı olgun ve münevver ilim adamları bunu takbih edip büyük üzüntü ve pişmanlık izhar etmektedirler.

İlmî ölçüler içinde hazırlanmış olan bu Katalog, şübhesiz uzun ve çetin bir faaliyetin mahsulüdür. İçinde iki yüzü aşan türkçe ve 24 kadar farsça eser bulunmakta, geri kalanın hemen hepsini arabça eserler teşkil etmektedir. Müellifin istifade edebildiği el kitaplarının azlığı nazarı itibara alınır, bu işin güçlüğü daha iyi anlaşılır. Kaynak-bibliyografyayı (ss. XXVII-XXIX) gözden geçirmek, bu hususu anlamak için kâfi gelir. Gerçi en mühim bibliyografya kitaplarının ekserisi listede mevcuttur. Fakat dünya kütüphaneleri katalogları nisbeten eksiktir. Berlin, München, Paris, Viyana, Gotha, Upsala, Bratislava, British Museum, Ambrosiana, ve Kahire kütüphaneleri katalogları varsa da, İspanya, Amerika, Avrupanın birçok diğer kütüphaneleri ve bilhassa (Mısır hariç) diğer İslâm alemindeki kütüphaneler katalogları, müellifin istifadesine arz edilmiş değildir. Hele İstanbul kütüphaneleri katalogları çok mahdud bir sayıdadır (yalnız Ayasofya camii, Servili, Süleymaniye ve Yeni cami kütüphaneleri katalogları). Bu noksanlık, coğrafi ve idari taksimata dair eserlerde de kendini gösteriyor. Bu yüzden meselâ Bolu vilâyetine bağlı Mudurnu, hâlâ Kastamonu vilâyetinde görülmektedir (No. 97/1405). Bütün bunları tedarük etmenin, kütüphanenin maddî imkânları dışında olduğu bedihidir. Hatta bu Katalog'un neşri bile ancak Hükûmetin yardımı ile mümkün olmuştur. Katalog'un müteakib cildleri için vaziyet aynı olacaktır. Halbuki en aşağı daha üç cildlik bir malzeme mevcuttur.

Katalogun sonundaki ilâve ve tashih kısmı çok isabetli olmuştur. Kitaplar ve müellifler indeksleri, Katalogun kullanılmasını bir hayli kolaylaştırmıştır. Keza bazı mühim yazmalar'a âid onbeş kadar fotokopi de çok istifadelidir. Müellifin elinde olmayan sebeplerden dolayı vâki olan eksikliklere rağmen, katalog çok muvaffakiyetli olmuştur ve müellifi, böyle faydalı bir eser meydana getirdiği için cidden tebrike lâyıktır.

İSLÂM HUKUKUNDA MUHAKEME USULÜNE

DÂİR BİR ESER 1)

Prof. M. TAYYİB OKIÇ

Bu eser, Bay Friedrich Selle'nin Köln Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde vermiş olduğu doktora tezidir. Bu Üniversitenin mümtaz şarkiyatçılarının tedkiklerini ve hususiyle Prof. Dr. Erwin Gräff'inkileri 2) evvelden tanımaktayız. Mevzu olarak İslâm Hukukunda usûl-i mu-

1) Friedrich Selle, *Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im Osmanischen Reich, auf Grund von Fetwas der Scheichülislame Ebüssuud und anderer unter der Regierung des Sultans Süleiman des Prächtigen*. 112 Seiten-3 Tafeln, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1962. DM 18.

2) Meselâ: *Gerichtsverfassung und Gerichtsbarkeit im islamischen Recht* (in: Zs. f. vgl. Rechtswissenschaft, 58/1955) - *Das Verhalten von Christ und Muslim in Kriegsgefangenschaft* (Ausarbeitung eines Vortrages auf der Mediävistentagung 1958, in Köln. Erschienen in Wl.) - *Probleme der Todesstrafe im İslam* (in Zs. f. vgl. Rechtsw. 59/1956.) - *Jagdbeute und Schlachtier im islamischen Recht. Eine Untersuchung zur Entwicklung der islamischen Jurisprudenz* (Bonner Orientalistische Studien, Bd. 7., Bonn 1959). - *Von Wesen und Werden des islamischen Rechts* (in: Bustan, Zs. der Hammer-Purgstall-Gesellschaft, Wien, 2/1960). - *Die Todesstrafen des islamischen Rechts* (Erscheint in: Bustan, 5 und 7). - *Eine wichtige Rechtsdirektive Uthmans aus dem Jahre 30.* (in: Oriens, Leiden 1963, XVI, 122-123) etc.